

שיעור שביעי

רדיפת עוֹבֵר

רב הונא סובר (עב ע"ב), שרודף ניתן להצילו בנפשו ואינו צריך התראה, לא שנא גדול ולא שנא קטן. שאלה ע"ז הגמרא מעובר שהוציא את ראשו שאין הורגין אותו להציל את אמו מפני שאין דוחין נפש מפני נפש, ואם רב הונא צודק מדוע שלא נהרוג את העוֹבֵר כדי להציל את אמו? השיבה הגמרא, שכאן אין הקטן נחשב רודף, "דמשמיא קא רדפי ליה".

מקור דין זה שנאמר לגבי עובר נמצא במסכת אהלות (פ"ז משנה ו), שאם עדיין לא הוציא העובר את ראשו הורגין אותו כדי להציל את האם, ואם הוציא את ראשו אין דוחין נפש מפני נפש. ופסקה הרמב"ם להלכה (הל' רוצח פ"א ה"ט):

הרי זו מצות לא תעשה שלא לחוס על נפש הרודף. לפיכך הורו חכמים שהעובר שהיא מקשה לילד מותר לחתוך העובר במיעיה בין בסם בין ביד מפני שהוא כרודף אחריה להורגה, ואם משהוציא ראשו אין נוגעין בו שאין דוחין נפש מפני נפש וזהו טבעו של עולם.

והקשו הפרשנים על הרמב"ם - הלא דבריו סתרי אהדדי, שהרי הגמרא ביארה שהסיבה שהורגין את העובר כאשר הוא עדיין במעי האשה היא משום שעדיין אינו נקרא נפש, ולא משום שהוא רודף. ואם הבין הרמב"ם שהוא כן רודף כיצד הוא יכול לבאר שכאשר הוציא את ראשו אינו נקרא רודף מפני שזהו טבעו של עולם?

ועוד, הלא המשנה הנ"ל באהלות ביארה שהסיבה שהורגים את העובר כאשר עדיין לא הוציא את ראשו היא משום שחייה קודמין לחייו, וביארו כל הראשונים את דברי המשנה כדברי הגמרא וכנ"ל - שעדיין אינו נקרא נפש ולכן נדחה מפני האם, משא"כ כאשר הוציא את ראשו הוא כבר נקרא נפש ולכן אין דוחין נפש מפני נפש, ומדוע הרמב"ם פנה לו לדרך אחרת בביאור פסק ההלכה?

מבאר הגר"ח (על הרמב"ם שם), שהרמב"ם נטה לפרש כן משום שודאי אי אפשר להבין את דברי המשנה כפשטם. כי אם נאמר ש'חייה קודמין לחייו' הפירוש הוא שמכיון שהוא עדיין לא נולד הוא לא נקרא נפש והיא כן נקראת נפש ולכן אנו הורגין אותו כדי להציל את מי שכן נקרא נפש - דבר זה יוכל להביא לידי מסקנות מרחיקות לכת

שאינן נכונות כלל להלכה, כגון אם נולד תינוק והוא נמצא בסכנת נפשות ואפשר להצילו על ידי השתלת אבר וכדו' - ניקח אשה הרה ונוציא את ולדה וניטול ממנו את אותו אבר על ידי הריגתו כדי להציל את הולד, שהרי חייו קודמין לחייו של זה - וכי יעלה על הדעת לומר דבר כזה?

כלומר, שאם נבאר שהיתר פיקוח נפש מתיר ליטול את חייו של העובר, זאת אומרת שאנו מתירים כל איסור אחר שבתורה (כגון איסור חבלה) עבור פיקוח נפש. אם כן, אדם שנמצא בסכנת חיים וזקוק להשתלת כליה, נהיה רשאים ליטול כליה מאדם אחר בעל כרחו כדי להציל את חייו של זה? הלא פשוט שאין נכון לומר כך.

אך ודאי שאנו צריכים לבאר מה יסוד האיסור בדברים הללו, ומדוע לא נאמר שפיקו"נ התיר את כל האיסורים כנ"ל.

נאמר בספרי (פרשת כי תצא פסקא רצג):

”וקצתה את כפה“, מלמד שאתה חייב להצילה בכפה. מנין אם אין אתה יכול להציל אותה בכפה הצילה בנפשה - תלמוד לומר ”לא תחס עינך“.

כלומר, אע"פ שבגמרא דרשו את הפסוק הזה על ממון - שאם ביישה האשה את אחד מהם צריכה לשלם ממון על כך, בספרי יש דרשה נוספת שאם האשה מסכנת את חייו צריך להצילה מן החטא על ידי קציצת כפה, ואם א"א להצילה בכך נוטלים את נשמתה.

ויש לשאול - מדוע הוצרכו חכמים ללמוד מפסוק שאפשר להציל נרדף מיד הרודף על ידי אחד מאבריו? מילא לענין להציל בנפשו של הרודף מוכן מדוע צריך פסוק - כדי לומר שנפשו של הרודף נדחית מפני נפשו של הנרדף, אבל להצילו באחד מאבריו למה לי קרא?

אלא ודאי, מכאן מוכח שגם לדבר כזה, לחבול באחד על מנת להציל את חברו, צריך פסוק כדי להתירו, ולולי הפסוק הדבר אסור. אלא שצריך לבאר את הדבר מסברא - מדוע שלא נאמר שפיקו"נ מתיר גם דבר כזה כשאר מצוות התורה?

הגמ' בב"ק (ס ע"ב) אומרת שדוד המלך שלח שאלה לסנהדרין האם מותר לו להצית גדישין של ישראל על מנת להינצל מהפלשתים, וענו לו שאסור להציל עצמו בממון חברו, אבל כיון שהוא מלך, מלך פורץ גדר לעשות לו דרך ואין מוחזין בידו.

הראשונים נחלקו האם שאלת דוד היתה האם מותר לו להציל עצמו בממון חברו או לא, ואת זה אסרו לו, או שהשאלה היתה האם צריך לשלם על כך שהשתמש בממון חברו כדי להינצל או לא ואת זה אסרו לו. מפירוש רש"י שם משמע שהשאלה היתה על עצם ההצלה ואת זה אסרו, כלומר שאסור לאדם לגזול בכדי להינצל. אמנם תוס' שם ביאר כאפשרות השנייה, היינו שפשוט שיכול להציל עצמו, אלא שצריך לשלם על כך, וכ"כ הרא"ש על אתר.

הרמב"ן (כתובות יט ע"א) הביא מן הירושלמי שזו מחלוקת תנאים בין ר"מ ורבנן, שלדעת ר"מ פיקו"נ לא דוחה איסור גזל כג' עבירות חמורות.

אמנם נראה, שכל המחלוקת הנ"ל תהיה רק לגבי להציל עצמו בממון חברו שיש שיסברו להקל, אבל להציל עצמו בחבלת חברו זה ודאי לכ"ע אסור. ומנין לנו - הגמ' דידן (עג ע"א) אומרת שאלולי היתה התורה אומרת 'לא תעמוד על דם רעך' היה לנו הו"א לומר שכל מה שאדם מחוייב להציל את חברו היינו רק בעצמו וללא הוצאה כספית, אבל מנין לנו שהוא מחוייב להציל את חברו גם על ידי הוצאה והפסד כספי - דכתיב 'לא תעמוד על דם רעך'. כלומר שהפסוק הזה מלמד שיש חיוב לאדם להציל את חברו גם תמורת מסירת ממונו, ולא כהשבת אבידה שרק בחינם צריך לטרוח בה ולא תמורת הפסד.

ואם כן נראה לומר, שזו הסיבה שיש שהתירו לאדם להציל עצמו בממון חברו, כיון שבלא"ה אדם מחוייב להציל את חברו בממונו, ולכן ודאי שהדבר מותר. אבל להציל עצמו בחבלת חברו לא מצאנו מקור להתיר, ואולי בזה גם תוס' יודו שאין האדם מחוייב.

הרדב"ז בתשובה (ח"ג סימן תרכז) כתב כן להדיא שאין לאדם שום חיוב להציל את חברו במחיר חבלה שלו, ומי שעושה כן זו מידת חסידות, והוי כדברינו.

ואם כן, מובן שצריך לימוד מיוחד כדי להתיר להציל את האדם באחד מאבריו של הרודף, כיון שבסתמא הדבר אסור.

כלומר, שלפי מה שאמרנו עד כה פיקוח נפש דוחה את כל התורה רק בדברים שהם בין אדם למקום. אבל בדברים שהם בין אדם לחברו יש חילוק בדבר; לענין חבלה בחברו ודאי שאינו דוחה, ולענין ממון חברו נחלקו התנאים כנ"ל.

לכאורה יש להקשות על הדברים הללו מהסוגיא בב"מ (סב ע"א), שם דעת בן פטורה היא שאם יש שנים מהלכים בדרך וביד אחד מהם קיתון מים המספיק רק עבור אחד מהם - ישתו שניהם ואל יראה האחד במות חברו, עד שבא רבי עקיבא ולימד "וחי אחיך עמך" - חייך קודמין. משמע לכאורה, שלולי הפסוק שהביא ר"ע היינו אומרים שאדם מחוייב למסור את חייו בשביל חיי חברו, וגם לאחר לימודו של רבי עקיבא משמע שרק למסור את חייו אינו צריך, אבל לחבול בעצמו מי אמר שאינו חייב? שהרי, מכך שהוצרכה התורה לכתוב פסוק מיוחד המלמד ש'חייך קודמין', משמע שלולי הפסוק הו"א שפיקו"נ דוחה את חיי האדם עצמו. א"כ כלפי חבלה באדם עצמו אין פסוק המלמד שלא יחבול בעבור הצלת חברו, ומי אמר שלא מחוייב לחבול בעצמו כדי להציל את חיי חברו?

אפשר לומר שבדבר זה עצמו נחלקו רבי עקיבא ובן פטורה; לדעת בן פטורה אדם מחוייב להציל את חברו בכל דבר שהוא יכול לעשות אף במחיר חבלה בעצמו, ורק במקרה של מסירת נפשו מפני נפש אחרת אין כלל עדיפות לאחד על פני השני דמאי חזית וכו', ולכן במקרה כזה שניהם ישתו וימותו ולא אומרים שהאחד ימות וחברו יחיה. כלומר שהמקרה היחיד שבו אדם לא מצווה להציל את חברו זה במחיר של מוות שלו, שאת זה אין אנו מחייבים אותו - להרוג עצמו כדי להציל את חברו, אבל גם אסור לו לשמור על חייו במחיר חיי חברו, ולכן שניהם ישתו כי אין עדיפות כלל לבעל המים על פני חברו.

אבל רבי עקיבא חולק וסובר שהתורה תובעת מהאדם רק להציל את חברו תמורת הפסד ממון שלו, אך אין אנו דורשים מאדם להציל את חברו תמורת פגיעה גופנית בו, כיון שחיי קודמין לחיי חברו בכל מקרה.

הגמרא בנדירים (פ ע"ב) אומרת שאם יש לעיר אחת מים לכביסה ולשניה אין מים אף לשתייה, לדעת רבי יוסי כביסתן של אלו קודמת לשתייתן של אחרים, כיון שיש בזה צער הגוף ומחלות אם לא יעשו כביסה וכו'. ודאי שאין מדובר שם במקרה של פיקוח נפש אם לא יעשו כביסה, ואעפ"כ רואים שאינם מחוייבים להצטער בגופם בשביל שחבריהם ינצלו, כלומר שפיקו"נ לא דוחה צער הגוף כדברינו.

הנוב"י (יו"ד מהדו"ת סימן רי) כותב שאם יש מצב של פיקוח נפש בעיר כגון מגיפה וכדו' מותר לנתח אדם אחר מותו בשביל זה. ולכאורה לפי דברינו שלא צריך לחבול בגופו בשביל פיקו"נ כיצד הותר דבר כזה לצער ולנוול את המת בשביל פיקו"נ?

הביאור הוא, שאנו תולים שנוח לאדם מכך שיציערו את גופו לאחר מותו כדי להציל נפשות רבות, ולכן אנו מתירים, אבל אם אנו יודעים שהוא לא מסכים לכך באמת הדבר יאסר לפי דברינו.

ועל פי הדברים הללו מובן שלכאורה אין היתר לפגוע בעובר בכדי להציל את האמא, כיון שאע"פ שאינו מוגדר כנפש כאשר עדיין הוא ברחם אמו, אבל לכל הפחות הוא בגדר אברים ואין אנו יכולים לחבול באבריו של אדם כדי להציל אדם אחר כנאמר לעיל, א"כ כיצד אפשר להבין שמפני שחייה קודמין לחייו מותר לחבול ולהרוג את העובר? לכן דייק הרמב"ם בלשונו וכתב שההיתר הוא רק מדין רודף - כיון שהוא רודף אחריה מותר להרגו כדי להצילה.

אלא שיש לשאול - הלא הגמרא והמשנה לא ביארו כך את הדין הזה כפי שראינו, וכיצד יעלו הדברים בקנה אחד?

האבן האזל (הל' חובל ומזיק פ"ח הט"ו) מביא בשם הגר"ח, שיתכן לומר שכאשר אנו הורגים את הרודף כדי להציל את הנרדף, יכולים אנו לבאר שזה חיוב מיתה על הרודף על כך שרדף אחר חברו ולכן אנו דוחים נפש מפני נפש שם. אבל במקרה שאנו צריכים להציל את הנרדף באחד מאבריו של הרודף, אין אנו צריכים לבאר שם שזה כעונש לרודף על כך שבא לרדוף, אלא אפשר לומר שהתורה שללה ממנו את הזכות על גופו במקרה כזה שרודף, היינו שכדי להציל את הנרדף התורה התירה את גופו של זה וכבר אין לו 'בעלות' עליו, ואפשר ליטול אחד מאבריו כדי להציל.

ואם כנים אנחנו, יש חילוק מהותי בין רודף שאנו הורגים אותו כדי להציל את הנרדף, לבין רודף שאנו נוטלים אחד מאבריו כדי להציל - שכדי להרוג אותו אנו צריכים שתהיה אשמה על הרודף שהיא זו שתתיר לנו להרגו ולדחות נפשו מפני נפשו של הנרדף, אבל בשביל ליטול אחד מאבריו אין אנו צריכים לטעם זה כיון שהתורה התירה להציל נפשו של נרדף ע"י אחד מאבריו של רודף לא משום שהוא אשם בכך, אלא זה היתר של בעלות גופו, וכעין זה כתב הרמב"ם (הל' חובל ומזיק פ"ח הט"ו), שאם אדם נוטל משא מספינה שהולכת לטבוע וזורקו לים הוא פטור מלשלם עליו, כי המשא הוא כרודף אחר יושבי הספינה והותר לאבדו כדי להצילם.

עפ"ז מבאר אבן האזל, שבעובר ודאי שאין לו אשמה בכך שהוא רודף אחר אמו, שהרי אין בו דעת, ולכן לו יצוייר שהוא היה נפש היה אסור לנו להרוג אותו כדי להציל את האם שהרי אינו אשם ובוזה אין דוחין נפש מפני נפש, אבל כיון שאינו נפש

אפשר לדונו מדין רודף ולהרגו כיון שהוא נחשב כאברים שמותר ליטלם כדי להציל
נפש, כי התורה התירה את גופו, ולכן אותו עובר שנחשב כאברים ולא כנפש מותר
להרגו כדי להציל את אמו כי הוא רודף.